

RƏQƏMSALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ SOSIAL - İQTİSADI PROSESLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ DÖVLƏTİN DƏYİŞƏN ROLU

Daxil olub: 1 iyun 2022-ci il
Qəbul olunub: 22 sentyabr 2022-ci il
Received: 1 June 2022
Accepted: 22 September 2022

Əlican Babayev
i.e.d., prof., UNEC
ababayev@rambler.ru

Xülasə

Bu tədqiqatın məqsədi rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı şəraitində bəşər cəmiyyətinin qarşılaşdığı yeni çağırışları və müasir sosial dövlətin bu çağırışlara cavab vermək üçün obyektiv imkanlarını təhlil etməkdir. Tədqiqat dialektik məntiq, konkret-tarixi, sistematik təhlil və məntiqi ümumiləşdirmə metodları kimi araşdırma üsulları əsasında aparılmışdır. Bu istiqamət üzrə işlərin əksəriyyətində rəqəmsallaşma proseslərinin genişlənməsi şəraitində dövlətin artan rolunun kompleks şəkildə qiymətləndirilməməsi tədqiqatı məhdudlaşdıran cəhət hesab edilə bilər. Tədqiqat nəticəsində sosial-iqtisadi proseslərin inkişafına təsir sahəsində dövlətin rolunun aktivləşməsinə elmdə və təcrübədə yanaşmaların təkamülü təhlil edilmişdir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, Azərbaycanın emal sənayesinin ən qabaqcıl sahələrinin, həmçinin bilavasitə insan kapitalının artırılmasına və təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş sahələrin daha da inkişaf etdirilməsi üzrə konkret tədbirlərin işlənilib hazırlanması üçün istifadə edilə bilər. Tədqiqatın elmi yeniliyi və orijinallığı ondan ibarətdir ki, bu işdə Azərbaycan dövlətinin rəqəmsallaşma nailiyyətlərinin və süni intellekt texnologiyalarının tətbiqinin köməyi ilə iqtisadiyyatın real sektorunun və sosial sferanın prioritetli istiqamətlərini dəstəkləmək imkanları üzə çıxarılır.

Açar sözlər: rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı, müasir sosial dövlət, sosial yönümlü iqtisadiyyat, sosial-iqtisadi effektivlik, əhalinin rifahı.

THE CHANGING ROLE OF THE STATE IN REGULATING THE SOCIO-ECONOMIC PROCESSES IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION

Alijan Babayev
Dr., prof., UNEC
ababayev@rambler.ru

Abstract

The purpose of the study is analysis of those new challenges that stay in front of the human community under the conditions of the development of digital economy as well

as the analysis of objective opportunities of modern social state to respond to these challenges. The study was conducted based on research methods such as dialectical, concrete-historical, systematic analysis and logical conclusion. The study's limitations can be considered as an absence of complex estimates of the state's increasing role under the conditions of widening processes of digitalization in the majority of existing studies in this direction. As a result of the study analyzed evolution of approaches in science and practice to increased activities of modern state in influencing the development of socio-economic processes was analyzed. The practical importance of the study is that it can be used in working at concrete measures of further development of the most advanced branches of Azerbaijani manufactured industry and also branches directed to increasing and improving the human capital. The scientific novelty and originality of the study are in discovering possibilities of Azerbaijani state to support prior directions of real sector of national economy and social sphere with the help of achievements of digitalization and technologies of artificial intellect.

Keywords: *development of digital economy, modern social state, socially oriented economy, socio-economic effectiveness, population's prosperity.*

МЕНЯЮЩАЯСЯ РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В РЕГУЛИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Алиджан Бабаев
д-р экон. наук, профессор, UNЕС
ababayev@rambler.ru

Резюме

Целью исследования является анализ тех новых вызовов, которые встают перед человеческим обществом в условиях развития цифровой экономики, и объективных возможностей современного социального государства отвечать на эти вызовы. Исследование проводилось на основе таких исследовательских методов, как диалектический, конкретно-исторический, методы систематического анализа и логического обобщения. Ограничением исследования может считаться отсутствие в большинстве работ по данному направлению комплексных оценок возрастающей роли государства в условиях расширения процессов цифровизации. В результате исследования была проанализирована эволюция подходов в науке и практике к активизации роли государства в части влияния на развитие социально-экономических процессов. Практическое значение исследо-

вания состоит в том, что оно может быть использовано при разработке конкретных мер по дальнейшему развитию наиболее передовых отраслей обрабатывающей промышленности Азербайджана, а также отраслей, непосредственно ориентированных на увеличение и совершенствование человеческого капитала. Научная новизна и оригинальность исследования заключается в выявлении возможностей Азербайджанского государства по поддержке приоритетных направлений реального сектора экономики и социальной сферы с помощью применения достижений цифровизации и технологий искусственного интеллекта.

Ключевые слова: *развитие цифровой экономики, современное социальное государство, социально ориентированная экономика, социально-экономическая эффективность, благосостояние населения.*

Giriş

Müasir şəraitdə sosial-iqtisadi həyatın təşkilində dövlətlər qarşısında keyfiyyətə yeni imkanlar açılır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı, istər koronavirus pandemiyasına qarşı mübarizənin davam etdiyi şəraitdə bu gün formalaşan konkret vəziyyətdə, istərsə də pandemiya başa çatandan sonra mütləq başlanacaq normal, *qeyri-ekstremal* şəraitdə, bütün insan cəmiyyətinin magistral hərəkət istiqaməti olur. Bu halda vurğulamaq lazımdır ki, COVID-19-a qarşı mübarizənin iki ötən ili həqiqətən rəqəmsallaşmanın, xüsusən onun ən mühüm tərkib hissəsi olan süni intellektin imkanlarını ən inandırıcı şəkildə nümayiş etdirdi.

Söhbət yalnız distant rejimdə işdən, tələbələrin və məktəblilərin distant rejimdə təhsilindən və ya elmi simpoziumlardan başlamış yüksək səviyyədə dövlətlərarası danışıqlara qədər ən müxtəlif səviyyəli videokonfranslar keçirilməsindən getmir. Bunlar rəqəmsallaşmanın ən yeni imkanlarının bəlkə də ən təsirli və kütləvi informasiya vasitələri sayəsində bir sıra dövlətlərin əhalisinin əksəriyyətinə məlum olan nümunələridir. Bugünkü şəraitdə tibb sahəsində (lazer texnikasının köməyi ilə ən mürəkkəb əməliyyatlardan başlamış, məsafədən tibbi məsləhətlər verilməsinə qədər) süni intellektin nailiyyətlərinə də tələbat az deyil. Bu nailiyyətlərdən istifadə edilməsi çox vaxt, məsələn, elə həmin pandemiya ilə bağlı vəziyyətdə həyati zərurət olur.

Dəyişən iqtisadi şəraitdə obyektiv olaraq dövlətin rolunun gücləndirilməsi

Bu halda tibbdə süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi heç də pandemiya qarşı mübarizə məsələləri ilə məhdudlaşmır; rəqəmsal sahədə qazanılmış nailiyyətlər nəinki xəstəliklərin, o cümlədən ağır xəstəliklərin müalicəsi üçün imkanlar yaradır, həm də belə xəstəliklərin proqnozlaşdırılmasında və profilaktikasında tibb işçilərinə kömək

edir. Müasir səhiyyədə pasiyentlərə maksimal dərəcədə fərdi yanaşma üçün şərait yaradılması sayəsində profilaktik işi keyfiyyətə yeni səviyyəyə çatdırmaq mümkün olur. Əvvəllər bundan ötrü, sadəcə, texniki imkanlar yox idi.

Müxtəlif sahələrdə rəqəmsallaşmanın daha da inkişaf etdirilməsi texnoloji inkişafın və *bütövlükdə elmi-texniki tərəqqinin* sürətlənməsini təmin edir. Lakin rəqəmsallaşmanın pozitiv təsir imkanları bununla məhdudlaşmır, çünki iqtisadi fəaliyyət şəraitinin keyfiyyətə yaxşılaşması *bütün milli təsərrüfat çərçivəsində sosial-iqtisadi effektivliyin ümumi artımına* imkan yaradır.

Nəhayət, yuxarıda deyilənlərin bütün əhəmiyyəti ilə bərabər, bizim fikrimizcə, bunu da dərk etmək lazımdır ki, rəqəmsallaşmanın və süni intellekt sistemlərinin inkişafı müasir bəşəriyyətin *bütün həyat tərzini* dəyişdirir. Bu, praktik olaraq, həyatın bütün əsas sahələrinə aiddir: iqtisadiyyata da, sosial sferaya da, siyasi proseslərə də, təhsil, mədəniyyət və başqa sahələrə də.

Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, süni intellekt sahəsində ən yeni nailiyyətlər aşağıda sadalanan istiqamətlər üzrə inkişaf üçün yeni perspektivli və uzunmüddətli imkanlar yaradır:

- kompüter texnologiyaları;
- informasiya elmləri;
- sosial-iqtisadi və istehsal proseslərinin sistemli analizi;
- iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri və insanın həyat fəaliyyətinin təminatı üçün səmərəli texnologiyaların işlənilib hazırlanması;
- təbabətdə həm müalicəyə, həm də yuxarıda qeyd edildiyi kimi, geniş mənada insanın sağlamlığının möhkəmləndirilməsinə aid olan prinsipcə yeni yanaşmalar.

Bu, əgər belə müqayisədən istifadə etmək olarsa, bir növ *xarici karkasdır*, onun daxilində yeni texniki-texnoloji imkanlara istinad edilməklə istehsal, maliyyə-iqtisadi, sosial və başqa münasibətlərin bütün sistemi təkmilləşir. İqtisadi nəzəriyyə baxımından demək olar ki, *əks əlaqə sistemi üzrə maddi-texniki üstqurum tərəfindən fəal təsir nəticəsində sosial-iqtisadi bazisin təkmilləşdirilməsi prosesi* gedir.

Bütün yuxarıda deyilənlər öz növbəsində onu bildirir ki, seçilmiş istiqamətlərdən hər biri üzrə sıçrayışlı nəticələr əldə edilməsi bilavasitə elmin rolunun artmasını və deməli, onun (həm fundamental, həm də tətbiqi elmlərin) inkişafına tamamilə yeni yanaşmaların formalaşmasını nəzərdə tutur. Belə yanaşmalar ümummilli əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətdə və cəmiyyətdə elə sistem yaradılması nəzərdə tutulur ki, həmin sistem həm yeni innovasiya texnologiyalarının, həm də daha geniş mənada desək, *prinsipcə yeni baxışların və yanaşmaların*, həmçinin ən müxtəlif fəaliyyət sahələrində alınan nəticələrin müasir sivilizasiyaya tətbiq olunmasını təmin etsin.

Belə sistemin formalaşmasını və sonrakı fəaliyyətini yalnız *inkişaf etmiş sosial funksiyalara malik olan müasir dövlət* təmin edə bilər. Bu dövlətin fəaliyyəti rəqəmsallaşma proseslərinin dərinləşməsi və genişlənməsi sayəsində istehsalın real surətdə ictimailəşdirilməsinin (“sosiallaşmasının”) daha yüksək pilləsinə uyğundur. Başqa sözlə desək, dövlətin fəaliyyəti, rəqəmsallaşma prosesləri inkışaf etdikcə insanın və cəmiyyətin qarşılaşdığı sosial-iqtisadi məsələlərin artan səviyyəsinə daha çevik və daha dəqiq uyğun olmalıdır.

Dövlətin bir təsisat kimi iqtisadi proseslərə münasibətlərinə baxışların nəzəriyyədə və təcrübədə necə inkışaf etməsini retrospektiv olaraq xatırlatmaq yerinə düşər. Bir məqamı yadda saxlamaq prinsipial əhəmiyyət kəsb edir ki, əvvəlcə dövlətin rolunun çox məhdud olmasını nəzərdə tutan “liberal” model keçən əsrin 20-30-cu illərinə qədər bütün qərb dünyasının iqtisadi inkışafında hökmranlıq edirdi.

Bütövlükdə dövlətin roluna liberal baxışların, o cümlədən neoklassik baxışların tərəfdarları onu hərtərəfli bazar mexanizmini *tamamlayıcı* element, başqa sözlə desək, ciddi məhdudlaşdırılmış funksiyalar toplusunun həyata keçirilməsi üçün bir növ “qaçılmaz şər” hesab edirdilər. Adətən, buraya milli müdafiə, hüquq-mühafizə fəaliyyəti, həmçinin (və xüsusilə) insanların və mülkiyyətin müdafiəsi funksiyalarını aid edirdilər. Təcrübədə belə baxışlar inkışaf etmiş ölkələrin hökumətlərinin əksəriyyətinin real siyasətində təcəssüm edirdi. Bu siyasətin tipik xüsusiyyətləri belədir:

- bütün iqtisadi inkışafda bazarın “görünməyən əli”nin gücünə, fərdi sahibkarlığın sözsüz prioritetinə və onun gündəlik həyatın bütün aspektlərinə təsir göstərəcəyinə əsassız olaraq ümid bəslənməsi;
- iqtisadi inkışafın istənilən nisbətlərinin yalnız bazar-qiyəmət tənzimçilərinin tanınması;
- dövlət təsisatlarının iqtisadiyyatda rolunun yalnız icazə-nəzarət funksiyalarından ibarət olması.

Nəticədə ictimai-siyasi və sosial həyatda praktik olaraq istənilən kollektiv formalara nümayişkarənə şəkildə etinasızlıq hökm sürürdü. İstehsal vasitələri üzərində dövlət mülkiyyəti son dərəcə əhəmiyyətsiz həcmdə və iqtisadiyyatın çox məhdud sayda, hər şeydən əvvəl, silahlar və ordu üçün mallar istehsalı ilə bağlı sahələrdə mövcud idi. Nəhayət, bir növ ideoloji imperativ kimi nəzərdə tutulurdu ki, cəmiyyətdə dövlət təbəvəziyyətdə olanda hər hansı strateji sosial oriyentirlər yoxdur.

Ötən yüzilliyin 20-ci illərinin sonu 30-cu illərinin başlanğıcında praktik olaraq bütün Qərb dünyası ölkələrini bürümüş, bütün kapitalist istehsal üsulunu və ona əsaslanan bütün sosial-iqtisadi sistemi tam iflas həddinə çatdırmış Böyük iqtisadi böhran və onun ardınca çoxillik depressiya nəticəsində belə iqtisadi həyat tərzinin mövcudluğuna faktiki olaraq son qoyuldu. O vaxt əsas Qərb dövlətlərinin (sonra isə praktik olaraq onların hamısının) bütün sosial-iqtisadi siyasətinin əsaslı şəkildə dəyişdirilməsi sosial-

iqtisadi quruluş kimi bütün dünya kapitalizmi üçün qurtuluş yolu oldu. Belə dəyişiklik isə öz növbəsində dövlətin rolu barədə baxışların kökündən dəyişməsindən irəli gəlirdi. Liberal iqtisadi nəzəriyyələrin bölünməz hökmranlığı vaxtlarına aid olan məşhur bir Amerika məsəli var: “Ceneral motors” üçün yaxşı olan Amerika üçün də yaxşıdır”. Lakin artıq ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində müasir iqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsinin tərəfdarları düşərgəsinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri, Harvard universitetinin professoru C.K.Helbreyt özünün “İqtisadi nəzəriyyələr və cəmiyyətin hədəfləri” adlı kitabında, ümumiyyətlə uzun müddət bütün Qərb iqtisadiyyatının rəmzi olmuş həmin ən böyük korporasiyanın məsələlərini tamamilə başqa cür ifadə edir. Helbreyt yazır: “Ceneral motors” cəmiyyətə *xidmət etmək üçün* mövcuddur” (ayırma mənimdir) [1,s.28].

Aydın ki, real həyatda belə asılılıq heç də həmişə mövcud olmur və yuxarıda göstərilən fikirləri xarakterizə edən tarixi dövrlərin arasında praktik olaraq bütün Qərb dünyası çərçivəsində çətinliklə başa gələn böyük sosial-iqtisadi dəyişikliklərlə, həmçinin iqtisadi konsepsiyalarda dəyişikliklərlə dolu onilliklər keçir. Elə həmin C.K.Helbreyt qeyd edir ki, zaman keçdikcə hətta neoklassik nəzəriyyə də dövlətin roluna baxışların bir növ “genəldici” təkamülünə məruz qalır.

Helbreytin fikrincə, “təkamül edən” neoklassik nəzəriyyənin tərəfdarları artıq müharibədən sonrakı dövrdə güman edirdilər ki, “cəmiyyətin ən mühüm ehtiyaclarına uyğun olaraq” dövlət “çoxsaylı xidmətlər” göstərir (Helbreyt belə xidmətlər sırasına “ixtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanmasını, texniki tərəqqiyə kömək göstərilməsini, sənayenin ehtiyac duyduğu avtomobil yolları şəbəkəsinin yaradılmasını” aid edir) [1,s.44]. Bəs dövlətin roluna baxışların “əsaslı şəkildə dəyişməsi” praktikada necə baş verirdi? Məlumdur ki, sosial-iqtisadi sistem kimi dünya kapitalizminin faktiki xilaskarı və eyni zamanda ona yeni, “nəcib” sima vermiş insan rolu ABŞ prezidenti, həm iqtisadi tarixdə, həm də bütövlükdə bəşəriyyətin tarixində nəzərəcarpacaq iz qoymuş siyasətçi *Franklin D.Ruzveltə* aiddir.

Əlamətdar haldır ki, 1932-ci ilin noyabrında böhran içində olan Amerikanın prezidenti vəzifəsinə seçilmiş və (Amerika Konstitusiyasının əvvəlki normalarına uyğun olaraq) 1933-cü il martın 4-də prezident səlahiyyətlərinin icrasına başlamış F.D.Ruzvelt artıq növbəti gün, martın 5-də, kapitalist dövlətlərinin təcrübəsində o vaxta qədər misli görünməmiş, “*Yeni kurs*” (*The New Deal*) adını almış tədbirlərin bütöv kompleksini reallaşdırmağa başladı. Professor *R.M.Nureyevin* və sosioloji elmlər doktoru *Y.V.Latovun* (Moskva) redaksiyası ilə nəşr edilmiş “Böyük depressiya və böyük islahat: (F.D.Ruzveltin iqtisadi siyasətinin uğurları və uğursuzluqları)” adlı kollektiv monoqrafiyanın müəlliflərinin qeyd etdiyi kimi, “Yeni kurs”un əsas elementləri aşağıdakılar idi:

- dövlətin birbaşa inzibati və maliyyə təsir tədbirləri vasitəsilə, o cümlədən böyük borcların və subsidiyaların köməyi ilə milli maliyyə-bank sisteminin, sənaye və ticarət müəssisələrinin dəstəklənməsi;

- müxtəlif vergi güzəştləri sistemi vasitəsilə real sektor sahələrinə və infrastruktura özəl investisiyaların stimullaşdırılması;

- dolların devalvasiyası və inflyasiya meyillərinin (müəyyən dərəcəyə qədər) güclənməsinin bilərəkdən ehtimal edilməsi yolu ilə real sektorun məhsullarının (o cümlədən kənd təsərrüfatı mallarının) ucuzlaşmasının sabitləşməsi (böhran şəraitində bu adi hal idi);

- sənaye malları istehsalının birbaşa dövlət tənzimləməsi [2,s.64-65];

- zəruri olduqda sənaye müəssisələrinin məcburi qaydada kartelləşdirilməsi.

Prezident Ruzveltin administrasiyasının Amerika iqtisadiyyatını və bütün cəmiyyəti böhrandan çıxarmaq sahəsində uğurları başqa kapitalist dövlətlərinin hökumətlərini Qərb cəmiyyətində ciddi islahatlar keçirməyə, ona daha çox proqnozlaşdırılan və *social* sima verməyə sövq etdi.

Deyə bilərik ki, müasir Qərb cəmiyyətində elmi-texniki sahədə və istehlak sferasında gen-bol istifadə edilən bütün nemətlərin çox hissəsinə görə bu cəmiyyət bazarın mütləq hakimiyyətinə yox, məhz *dövlətin nizamlayıcı və istiqamətləndirici rolu güclənməklə təsərrüfatçılığın sifəti bazar metodlarının əlaqələndirilməsinə borcludur.*

Praktik olaraq İkinci Dünya müharibəsi vaxtlarından, xüsusən müharibədən sonrakı ilk illərdən başlayaraq, inkişaf etmiş Qərb ölkələri dövlət tərəfindən iqtisadi proseslərə planlı-təşkilati və sosial-yönəldən təsirin müxtəlif elementlərini tətbiq edirlər. Qərbi Avropada getdikcə daha artıq dərəcədə belə elementlərə *social dövlət* konsepsiyasını formalaşdırın vahid tam kimi baxılır. Məsələn, sovet siyasi iqtisad elmində inkişaf etmiş kapitalizm şəraitində istehsalın ictimailəşdirilməsinin *ən yüksək forması* kimi izah edilən *dövlət mülkiyyətinin* rolu və əhəmiyyəti də artır. [3,s.374]. Müasir Qərb nəzəriyyəsi də son onilliklərdə baş verən proseslərin gedişatında dövlətin rolunun artmasını başqa terminlərlə, amma faktiki olaraq oxşar formada qiymətləndirir. Məsələn, amerikalı məşhur sosioloq Deniyel Böll 1973-cü ildə çapdan çıxmış “Gələcək postsənaye cəmiyyəti. Sosial proqnozlaşdırma təcrübəsi” adlı fundamental əsərində vurğulayır ki, “*iqtisadi funksiyanın* siyasi amilə tabe edilməsi (ayırma mənimdir) bizim dövrümüzdə baş verən həlledici sosial dəyişiklik oldu” [4,s.498].

Bazar iqtisadiyyatında dövlətin tənzimləyici roluna baxışların təkamülünün ciddiliyini və dərinliyini daha dəqiq aydınlaşdırmaq üçün F.D.Ruzvelt hökumətinin sosial-iqtisadi siyasəti ilə bağlı çox mühüm, lakin tədqiqatçıların nadir hallarda qeyd etdiyi bir fakta diqqət yetirmək lazımdır. Yuxarıda adını çəkdiyimiz “*Böyük depressiya və böyük islahat...*” monoqrafiyasının müəllifləri xatırladırlar ki, hələ 1944-cü ilin yanvar

ayında Ruzvelt ABŞ Konqresinə “Yeni kurs”un davamı kimi, sosial-iqtisadi proseslərdə dövlətin iştirakının gücləndirilməsi üzrə tədbirlərin növbəti porsiyasını təklif etmişdi. Prezident hətta həmin tədbirlərə “*Hüquqlar haqqında ikinci Bill*” kimi təmtəraqlı bir ad da vermişdi.

Xatırladaq ki, ABŞ-da “Hüquqlar haqqında Bill” dedikdə Amerika Konstitusiyasına ən əhəmiyyətli mülki hüquq və azadlıqları ehtiva edən ilk 10 düzəliş nəzərdə tutulur. Təkcə belə adın seçilməsi onu göstərir ki, F.D.Ruzveltin hökuməti təklif edilmiş tədbirlərə xüsusi əhəmiyyət verirdi. ABŞ vətəndaşlarının aşağıda göstərilən konkret hüquqlarının qanunvericilikdə təsbit olunması təklif edilirdi:

- “sənaye, ticarət və ya kənd təsərrüfatı sahələrində faydalı və ödənişli iş”;
- “qida, geyim və istirahət *ehtiyaclarının ödənilməsi üçün kifayət qədər* gəlir əldə edilməsi” (ayırma mənimdir);
- fermerlərin öz məhsullarını “onların ailələrinə layiqli həyatı təmin edən qiymətlərə” reallaşdırması;
- hər ailə üçün *layiqli mənzil*;
- “tamdəyərli tibbi xidmətdən istifadə”;
- “yaxşı təhsil” almaq [2, s.86-87].

Bir məqama xüsusi diqqət yetirməliyik ki, sosial-iqtisadi təkliflərin yuxarıdakı siyahısı həm iqtisadi nəzəriyyənin inkişafında, həm də o dövrün kapitalist cəmiyyətindəki təsisatların praktiki roluna baxışlar sistemində əsl sıçrayışdan xəbər verirdi. Bu, aşkar görünür, çünki təklif edilənləri həyata keçirmək (səsləndirilmiş planların sırf maliyyə tərəfi öz yerində) dövlətin və iqtisadiyyatın qarşılıqlı təsiri məsələsinə həqiqətən əsaslı şəkildə yenidən baxılmadan prinsip etibarilə mümkün deyildi.

Vətəndaşlara *faktiki olaraq zəmanətli gəlir* verilməsi, mənzillə təminat, tibbi xidmət və “yaxşı təhsil almaq” hüquqlarının *praktiki reallaşdırılması* kimi bəndlər üzərində ayrıca dayanacağıq.

Sonrakı dövrdə həm SSRİ-də siyasi iqtisadiyyat, həm də Qərbdə iqtisadi nəzəriyyə F.D.Ruzveltin təkliflərinin mahiyyətini çox cəhətdən oxşar şəkildə – hərçənd, əlbəttə, mühüm fərqlərlə - kapitalist sosial-iqtisadi sisteminə, o cümlədən Sovet İttifaqının sosial sahədə bir sıra konkret nailiyyətlərindən istifadə etməklə yeni sima vermək cəhdi kimi izah edirdilər. Bu halda, əlbəttə, baza tipli mülkiyyət münasibətlərində dəyişikliklər nəzərdə tutulmurdu.

Bizim fikrimizcə, Ruzveltin hökuməti tərəfindən ABŞ cəmiyyətinə və ABŞ qanunvericilərinə edilmiş yuxarıda sadaladığımız əvvəlki “liberal” yanaşmalar baxımından radikalıq dərəcəsinə görə misli görünməmiş təkliflər belə nəticələri təsdiq edir.

Ancaq ABŞ Konqresi məhz göstərilən təşəbbüslərin radikalılığı səbəbindən onları dəstəkləməkdən imtina etdi, bir il sonra F.D.Ruzveltin ölümü isə həmin təşəbbüslərin reallaşdırılması imkanını faktiki olaraq bir neçə onillik boyu təxirə saldı.

Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, Ruzveltin “Hüquqlar haqqında ikinci bill” adlandırdığı ideyaları ABŞ-ın özündə real surətdə həyata keçirmək yalnız yarım əsr sonra mümkün oldu. Eyni zamanda, ilk dəfə Ruzvelt tərəfindən hətta Amerikanın özündən daha əvvəl qərb cəmiyyətində səsləndirilmiş təkliflərin çox hissəsi bu və ya digər dərəcədə başqa inkişaf etmiş ölkələrdə, hər şeydən əvvəl Qərbi Avropa dövlətlərində tədricən həyata keçirdi.

Eyni zamanda sosial dövlətin konsepsiyası daha da inkişaf edir və genişlənir. Tez-tez belə fikirlər səslənir ki, dövlətin bütün fəaliyyətinin əsas məqsədi *əhalinin rifahını yüksəltməkdir*.

Daha bir nümunə göstərək. Müasir dövlət əhalinin müxtəlif təbəqələrinin əldə etdiyi gəlirlər arasında *sosial baxımdan təhlükəli dərəcədə fərq yaranmasına yol verməməyi* ictimai sabitliyin qorunub saxlanması üçün ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri hesab edir. Bu, XX əsrin ikinci yarısında inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində baş verən sosial-iqtisadi proseslər kontekstində sosial ədalət probleminin kəskinləşməsi ilə bağlıdır. Dövlətin bu funksiyası Skandinaviya dövlətlərinin sosial-iqtisadi təcrübəsində ən yüksək dərəcədə, Niderland kimi ölkələrdə isə qismən reallaşmışdır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, rəqəmsallaşmanın inkişafı elmin rolunu keyfiyyətcə artırır. Özü də bu, həm elmin iqtisadi inkişafa və hətta bütövlükdə sosial-iqtisadi inkişafa, həm də bütün cəmiyyətdə irəliləmə (başqa sözlə desək, tərəqqi) proseslərinə təsiri baxımından belədir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, elm ilə istehsalatın və onların güclənən qarşılıqlı təsirinin sıx qarşılıqlı əlaqəsi iqtisadi nəzəriyyə üçün heç də yeni mövzu deyil. Alimlər hələ XVIII əsrin sonu – XIX əsrin başlanğıcında *sənaye inqilabı* dövründə istehsalatla elmin əlaqəsinin dərinləşməsi və genişlənməsi məsələsini tədqiq ediblər. Bu halda, əlbəttə, nəzərə almaq lazımdır ki, belə əlaqənin həqiqətən sistemli tədqiqatları artıq XX yüzilliyə aiddir.

Belə ki, SSRİ dövründə “elmin bilavasitə məhsuldar qüvvəyə çevrilməsi” haqqında tezis geniş yayılmışdı. Bu halda elmin (və daha geniş mənada – bütövlükdə elmi-texniki tərəqqinin) həm maddi istehsalın inkişafına stimullaşdırıcı təsiri, həm də cəmiyyətin əsas məhsuldar qüvvəsi olan insana (işçiyə) təsiri nəzərdə tutulurdu.

Qərbdə iqtisadi nəzəriyyə *elmin sosial əhəmiyyəti* problemini ötən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq geniş işıqlandırır. Məhz həmin dövrdə sosial dövlət konsepsiyası tam həcmdə həyata keçməyə başladı. Məsələn, yuxarıda sitat gətirdiyimiz C.K.Helbreyt-dən, müasir cəmiyyətdə elmin roluna qiymət verərək, xatırladır ki, “texniki və elmi müvəffəqiyyətlər ictimai nailiyyətlərin hamı tərəfindən qəbul edilmiş meyarıdır” (ayırma mənimdir) [1, s.98].

D.Bell isə öz növbəsində müzakirənin mövzusunı genişləndirir və təhlil olunan sosial əhəmiyyətli fəaliyyət sahələrinin siyahısına elmdən başqa, *təhsil* sferasını da əlavə edir, adı *əmtəə istehsalından* fərqli olan bu sferanın fəaliyyətinin məhz *xüsusi sosial*

tərəfini göstərir. Belə ki, o, müasir iqtisadiyyatda “əmtəələr yox, biliklər istehsal edən sahələr” mövcud olduğunu birbaşa vurğulayır [4,s.105] və inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı şəraitində belə nəticə həqiqətən keyfiyyətə əhəmiyyətli amildir.

Demək olar ki, istehsal tədricən daha yüksək dərəcədə *elm tutumlu*, daha sonra, ixtiraların və elmi-texniki nailiyyətlərin istehsalata tətbiqi prosesi sürətləndikcə, tamamilə *elmi xarakter* kəsb edir. Tarixən təxminən XX-XXI əsrlərin sərhədində elmi kəşflər yeni innovasiya texnologiyalarının əsası olur. Bu texnologiyalar, belə demək olarsa, axın-axın bilavasitə istehsala, iqtisadiyyatın real sektorunun başqa sahələrinə, bütövlükdə iqtisadiyyata və ictimai fəaliyyət sferasına yönələrək, onların xarakterini dəyişdirir.

Rəqəmsallaşma şəraitində dövlətin yeni imkanları

Elmin və istehsalın qarşılıqlı təsirinin *yeni səviyyəsi* yaranır, bu zaman elmi kəşflərdə və ixtiralarda təcəssüm olunmuş biliklərin məhsullarının innovasiyalara çevrilməsi bütün sosial-iqtisadi həyatda normaya çevrilir. Beləliklə, söhbət ondan gedir ki, elmin sadəcə cəmiyyətin bilavasitə məhsuldar qüvvəsinə çevrilməsindən və hətta istehsalın xarakteri ilə müqayisədə elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin sadəcə qabaqlayıcı xarakter daşmasından (əslində, XX yüzilliyin ikinci yarısının çox hissəsi ərzində vəziyyət belə idi) əlavə, müasir elm çox cəhətdən *bütün ictimai təkrar istehsalın gedişini müəyyən etməyə başlayır*.

Nümunə üçün müasir biznesin və istehsalatın ən elm tutumlu və yüksəktexnologiyalı istiqamətlərini - sənayenin və təbabətin müxtəlif sahələrində nüvə texnologiyasının və biotexnologiyanın tətbiqi ilə bağlı istiqamətlərini götürək. Bu sahələrdə qazanılan müvəffəqiyyətlər həm bu gün dünya iqtisadiyyatında layiqli yer tutmağı, həm də gələcək üçün ciddi təməl yaratmağı təmin edir. Bu halda aşkardır ki, bu istiqamətlərdə istehsal proseslərinin xüsusiyyətləri və onlarla bağlı geniş əhatəlilik ümummilli səviyyədə xüsusi diqqət, idarəçiliyə yeni yanaşmalar və kommunikasiyanın əlavə, ən yeni üsullarının inkişafını tələb edir.

Rəqəmsallaşma bu məsələlərin həlli üçün lazımlı imkanları verir. Biz mümkün nümunələrdən yalnız birini göstərdik.

Bu səbəbdən, konkret milli dövlətlərin iqtisadi sistemlərində və müvafiq olaraq, tətbiq edilən maliyyə, vergi və digər nizamlama metodlarında bütün fərqlərə baxmayaraq, bu gün inkişaf etmiş istənilən müasir sosial dövlətin vəzifələri bunlardır:

- sosial-iqtisadi və ictimai inkişafın strateji prioritetləri nöqtəyi-nəzərindən ən perspektivli elmi araşdırmaların təyin edilməsi;
- belə tədqiqatların maddi-texniki bazasının yaradılması;
- milli ərazidə elmi biliklərin praktiki innovasiyalara çevrilməsinə imkan yaradan şəraitin formalaşmasına kömək;

- təşkilati, maliyyə və vergi xarakterli tədbirlər vasitəsilə elmi-tədqiqat işlərinin keyfiyyət səviyyəsinə təsir göstərilməsi.

Bu gün *rəqəmsallaşma* yuxarıda göstərilən məsələlərin dövlət tərəfindən *icrası müddətini sanki presləyir*, çünki müasir istehsalın daim inkişaf edən və təkmilləşən maddi-texniki bazası (elektronika, qabaqcıl maşınqayırma, kimya sənayesi, yeni materialların istehsalı və s.) artıq sıçrayış xarakterli yeni elmi-texnoloji ideyaların və onların əsasında yeni istehsal texnologiyalarının elmi laboratoriyalarda, necə deyərlər, *nə vaxtsa gələcəkdə* reallaşdırılmasını gözləyə bilmir. Öz məhsulunun daim təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyan qabaqcıl istehsalat özü elmi eksperimentlərin sürətlənməsini və çox vaxt belə sınaqların nəticələrinin konveyerə qoşulması üçün konkret müddətlər göstərilməsini tələb edir.

Buna görə də, tam əsasla deyə bilərik ki, elmdə, biznesdə və ictimai həyatda tərəfdaşların qarşılıqlı münasibətlərinin ümumi bazar prinsipləri ilə müasir insanın və bütövlükdə cəmiyyətin sürətlə artan və dəyişən tələbatının təmin edilməsi zərurəti arasında həqiqətən incə həddin müəyyən edilməsi və öz fəaliyyətində bu həddə riayət edilməsi müasir sosial dövlətin ən mühüm vəzifələrindən biridir.

Rəqəmsallaşma, bir daha vurğulayaq, *bir tərəfdən*, göstərilən məsələnin icrası üzrə dövlətə təqdim edilən tələbləri sərtləşdirir, digər tərəfdən, belə reallaşdırma üçün daha çox texniki-texnoloji imkanlar yaradır. Sosial-iqtisadi və maliyyə xarakterli daha dəqiq proqnozlar alınması imkanları sayəsində dövlət elmi-tədqiqat, təcrübə-tətbiq və bilavasitə sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinə birbaşa direktiv xarakteri daşımayan, amma dolayısı ilə səmərəli təsir göstərə bilər.

Rəqəmsal texnologiyalar bütövlükdə bir mexanizm kimi müasir dövlətə və onun ayrı-ayrı strukturlarına aşağıda sadalananları təmin etmək imkanı verir:

- işin ən yaxşı koordinasiyası və bütün hissələrin yüksək sabitliyi;
- strukturlaşdırılmış informasiyanın daha tam həcmdə və qısa müddətdə alınması;
- alınmış informasiya əsasında daha çox əsaslandırılmış və effektiv idarəçilik qərarlarının qəbul edilməsi.

Mübaligəsiz deyə bilərik ki, ümumdünya səviyyəli daha bir məsələ mövcuddur. Rəqəmsallaşma bu məsələnin həlli üçün keyfiyyətə yeni imkanlar verir. Söhbət bəşəriyyətin get-gedə daha kəskin şəkildə qarşılaşdığı *ekoloji problemlərin* həllindən gedir.

Son 30-40 il ərzində dünyada təbii ehtiyatlar (o cümlədən hava və içməli su ehtiyatları) fəlakətli dərəcədə tükənmişdir və bu proses davam edir. Güclənən global istiləşməni və çox cəhətdən onunla bağlı olan neqativ iqlim dəyişikliklərini də nəzərə alsaq, bu hadisənin doğurduğu, bəzən sözün əsl mənasında faciəli nəticələri biz daim müşahidə

edirik. Tədqiqatçıların çoxunun qeyd etdiyi kimi, beşinci texnoloji “uklad”dan altıncıya genişmiqyaslı keçid şəraitində resursların istehlakı meyillərinin davam etməsi fonunda bəşəriyyət həm təbii fəlakətlərin güclənməsi, həm də adi bioloji həyatın davam etməsi və inkişafı vasitələrinin real qıtlığının yaranması təhlükəsi ilə üzləşir.

Bu şəraitdə ekologiya və ona “bağlanmış” elmi fənlər və texniki-texnoloji inkişaf istiqamətləri kompleksı adi tədqiqatlar və iqtisadi münasibətlər sahəsindən elə xüsusi fəaliyyət sferasına çevrilir ki, bütün insan cəmiyyətinin salamat qalması ondan asılıdır. Yuxarıda qeyd olunanla əlaqədar ekoloji tərkib hissə insanların gündəlik həyatının ən mühüm elementi olmaqla bərabər, həm də buradan çıxan məntiqi nəticə kimi, inkişaf etmiş istənilən müasir ölkədə sahibkar strukturlarının fəaliyyətinin planlaşdırılmasının, proqnozlaşdırılmasının və təşkilinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilir. Bu halda həm dünyanın aparıcı dövlətlərində yerləşən dünyada ən böyük sənaye konsernlərindən, həm də ümumiyyətlə başqa ölkələrdəki böyük müəssisələrdən söhbət gedir. Bundan başqa, istehsal proseslərinin rəqəmsal transformasiyası və yeni imkanlarla əlaqədar, kiçik və orta biznes də ekoloji problemlərin praktiki həllinə töhfə verə bilər. Zəngin mineral ehtiyatları, dəniz sahilinə çıxışı olan və eyni zamanda ərazisinin əhəmiyyətli hissəsi dağlıq sahədə yerləşən bir dövlət kimi, Azərbaycan üçün ekologiya məsələləri böyük əhəmiyyətə malikdir. Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı bizim ölkəmizə bu məsələlərin həlli üçün əlavə imkanlar verir.

Rəqəmsallaşmanın inkişafı şəraitində müasir insanın iqtisadi və sosial imkanlarının *yeni keyfiyyəti* daxili və xarici şəraitdən asılı olmayaraq, dövlətin qarşısında həm bu insanın rifahının *təmin edilməsi*, həm də onun rifahının *qorunub saxlanması* vəzifəsini qoymağa imkan verir. Müvafiq olaraq, bu həm də müasir insanın sosial təhlükəsizliyinin və əmlakının qorunmasının təminatının *yeni səviyyəsini* tələb edir, bu isə öz növbəsində obyektiv olaraq, müasir dövlətin qarşısında yeni məsələlər kompleksini qoyur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həyat fəaliyyətinin ən müxtəlif sahələrində rəqəmsal texnologiyaların və süni intellektin inkişafı həm ayrıca bir insanın, həm də bütövlükdə cəmiyyətin imkanlarını və perspektivlərini qat-qat artırır. Bundan başqa, yüksək texnologiyalardan istifadə edilmədən (onları tətbiq etmədən) insanın bir vətəndaş və işçi kimi bir çox hərəkətləri sadəcə qeyri-mümkün olur. Getdikcə daha çox hallarda elektron formada və *onlayn-rejim*də təqdim edilən dövlət xidmətlərinin müxtəlif növlərini yada salmaq kifayətdir. Ancaq bu halda aydındır ki, yüksək texnologiyalar sistemlərində hər hansı nasazlıq, xüsusən *onların qəsdən qeyri-qanuni istifadəsi* insanın və vətəndaşın mənəvi və maddi durumu üçün, bir sıra hallarda isə (xüsusilə əgər səhiyyə haqqında söhbət gedirsə) onun həyatı üçün nəinki mənfi, hətta bəzən faciəli nəticələrə gətirib çıxara bilər. Hələ onu demirik ki, böyük texnoloji sistemlərin hər hansı səbəblər üzündən sıradan çıxması halında baş verə biləcək müxtəlif texnogen

qəzalar bütöv rayonların, bəlkə də bir neçə dövlətin əhalisi üçün təhlükə mənbəyi ola bilər.

Yuxarıda deyilənlər onu bildirir ki, *birincisi*, müasir dövlət rəqəmsallaşma şəraitində əlavə mürəkkəb avadanlıqda və proqram təminatı vasitələrində tətbiq edilən texnologiyalar üçün əvvəlki ilə müqayisədə daha artıq dərəcədə məsuliyyət daşıyır.

İkincisi, tamamilə təbii haldır ki, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatında dövlət və onun orqanları tərəfindən sertifikatlaşdırılmış rəqəmsal texnologiya sistemlərinin hər hansı *yanlış* təsiri nəticəsində vurulmuş mənəvi və maddi ziyanın insana (və ya insanlar qrupuna) *kompensasiyası* ilə bağlı bir sıra məsələlər qarşıya çıxır.

Aydınır ki, yuxarıda göstərilmiş hallarla bağlı müxtəlif *hüquqi kolliziyalar* yarana biləcəyi şəraitdə müasir tələblərə cavab verən *hüquqi vasitələrin*, bəlkə də belə problemlərin hüquqi yolla həllini təmin edən bütöv *hüquqi mexanizmlərin* mövcud olması zəruridir.

Eyni zamanda, bu gün hətta iqtisadi və hüquqi baxımdan ən çox inkişaf etmiş ölkələrdə yaranmış vəziyyət də vaxtaşırı belə hüquqi mexanizmlərin çatışmadığını və rəqəmsal sistemlərə məlum olan hər hansı şəxsi informasiyadan istifadənin mümkün hədlərinin dövlət tərəfindən sərt nizamlanmasını təmin edən əlavə tədbirlər görülməsinə kəskin ehtiyac olduğunu göstərir. Fikrimizcə, bizim ölkəmizdə də yuxarıda göstərilən məsələlərin hüquqi baxımdan nizamlanmasını təkmilləşdirmək üçün zəruri ehtiyatlar var.

Böhrandan sonrakı dövrdə Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi sahədə prioritet vəzifələri

Hazırda Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran məsələlərdən söhbət düşəndə, əlbəttə ilk növbədə koronavirus pandemiyasının məhz *sosial sahədə* nəticələrinin sürətlə aradan qaldırılmasını qeyd etmək lazımdır. Bu, əgər belə demək olarsa, yalnız hüquqi öhdəlik məsələsi deyil, həm də bizim sosial dövlətimizin *mənəvi* borcudur. Bizim fikrimizcə, ölkədə yaranmış iqtisadi vəziyyət bütövlükdə bu məsələnin icrasını təmin etməyə imkan verir.

Belə ki, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, 2021-ci ilin yekunlarına görə, ölkəmizdə ÜDM artımı 5,6 faiz olub [5]. Bu göstəricini bütün dünya iqtisadiyyatı üzrə orta göstərici ilə müqayisə edilə bilən yaxşı nəticə hesab etmək olar. Deyə bilərik ki, 2020-ci ildə praktik olaraq bütün dünyanı bürümüş ümumi tənəzzüldən sonra Azərbaycan Respublikası bütövlükdə *dünya təsərrüfat sistemində bərpa artımını* təmin edən dövlətlər sırasına daxildir. Amma belə göstəricilərə nail olmaq asan deyil və heç də bütün ölkələr buna müvəffəq olmur. Elə qonşu Rusiyada yaranmış vəziyyətlə müqayisə aparmaq kifayətdir: ötən il Rusiyada ÜDM artımı 4,5 faizi aşmayıb, bu isə ümumdünya göstəricisi ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır.

Azərbaycanın özünə gəlincə, bizim üçün milli iqtisadiyyatın belə artımı *bir tərəfdən, kəmiyyət baxımından*, xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki bu göstərici 2020-ci ildə ÜDM-in 4,3 faiz azalmasını kompensasiya edir. *Digər tərəfdən* (bu da az əhəmiyyətli məsələ deyil), 2021-ci ildə ÜDM-in ümumi artımı əsasən iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun hesabına təmin edilib: neft-qaz sahəsində artım cəmi 1,2 faiz təşkil etdiyi halda iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda artım 7,1 faiz olub [5].

Bizim ölkəmizdə sənaye məhsulları istehsalının ümumi artımı təqribən 5,2 faiz təşkil edib.

Göstərilən məlumatlar aşağıda sadalanan nəticələrə gəlməyə əsas verir.

Birincisi, koronavirus pandemiyası və onun nəticələri ilə bağlı son dərəcə ağır qlobal böhran şəraitinə baxmayaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatı öz sabitliyini və bərpa olunmaq qabiliyyətini nümayiş etdirdi. Bu, bizim sosial-iqtisadi sistemin *keyfiyyətini* təsdiq edir.

İkincisi, qeyri-neft sektorunun hələ *pandemiyadan əvvəlki* dövrdə müşahidə olunan daha sürətlə inkişaf etməsi tendensiyası 2020-ci ağır böhran ilindən sonra da davam edir. Bizim fikrimizcə, elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsinə həlledici töhfə verən emal sənayesinin qabaqcıl sahələrinin, həmçinin bilavasitə *insan kapitalının* artırılmasına və təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş sahələrin bundan sonra da prioritetli inkişafına ümid bəsləmək üçün hər cür əsas var.

Bizim fikrimizcə, müasir Azərbaycanın elmi-texniki və istehsalat imkanları bunu deməyə əsas verir ki, bizim ölkəmiz rəqəmsallaşma sahəsində qazanılmış nailiyyətlərin və mövcud imkanların köməyi ilə elmdə, iqtisadi inkişafda və ictimai həyatın təkmilləşdirilməsi sahəsində belə məsələləri reallaşdırmaq iqtidarındadır:

- bu gün bizim cəmiyyətimizin qarşısında duran perspektivli məsələlərin, həmçinin müxtəlif səviyyələrdə konkret sosial-iqtisadi məsələlərin həllinin yeni, qeyri-ənənəvi üsullarının və vasitələrinin müəyyən olunması və təklif edilməsi;
- yeni elmi analiz, sintez və modelləşdirmə metodlarının işlənilib hazırlanması və artıq istifadə edilən metodların təkmilləşdirilməsi;
- prinsipcə yeni xassələrə malik olan yeni materialların, həmçinin yeni kimyəvi birləşmələrin yaradılması.

Sonuncu məsələyə gəlincə, bizim fikrimizcə, respublikamızın qabaqcıl neft-kimya sahəsi həm bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının yüksəlişi və sonrakı inkişafı, həm də elm tutumlu ixracın artırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən yeni kimyəvi birləşmələrin istehsalını genişləndirə bilər. Bu yeni kimyəvi birləşmələrin dünya bazarında satışından əldə edilən gəlir emal edilməmiş xammalın ixracından daxilolmaları əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir.

Azərbaycanın bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığının potensialı haqqında onu deyə bilərik ki, məsələn, Fars körfəzi dövlətlərinin maliyyə imkanları, onların həm neft-çıxarma, həm də neftin dərini emalının təşkili sahəsində təcrübəsi bizim ölkəmiz üçün geniş kooperasiya əlaqələri perspektivi yaradır. Potensial tərəfdaşların nüfuzu məsələsinə gəldikdə isə, 2021-ci ilin oktyabr ayında Dubayda açılmış və bu il yazın sonuna qədər davam edəcək “*Ekspo-2020*” ümumdünya sərgisinin müvəffəqiyyəti bu nüfuzu təsdiq edir. Koronavirus epidemiyasının sürətlə yayılması səbəbindən bir ildən artıq müddətə təxirə salınmış bu sərginin miqyası heyrət doğurur: təşkilatçılar BMT-yə üzv ölkələrin praktiki olaraq hamısını və onlarca beynəlxalq təşkilatı sərgidə iştiraka cəlb edə biliblər və çoxsaylı effektiv layihələr nümayiş etdiriblər.

Bu mənada, müasir infrastruktur layihələrinin, o cümlədən liman logistikasının inkişafında, məsələn, Dubayın təcrübəsi neft hasil edən və onu emal edən dövlət kimi Azərbaycan üçün çox qiymətlidir. Bu təcrübə nefti sadəcə hasil etməyə yox, həm də hasil edilmiş və emal olunmuş neftdən ən səmərəli şəkildə istifadə etməyə imkan verir. Rəqəmsallaşmanın inkişafı ölkəmizdə belə layihələrin reallaşdırılması üçün böyük imkanlar verir, bu isə gəlirlərin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına və müvafiq olaraq, *sosial siyasətin gücləndirilməsinə* gətirib çıxaracaq.

Yuxarıda Azərbaycanın təbii-coğrafi xüsusiyyətlərini xatırladığımızı görə, *turizm* sahəsinin inkişafı imkanlarını və perspektivlərini ayrıca qeyd etmək lazımdır. Fəaliyyətin bu növü xüsusi sosial əhəmiyyət kəsb edir, çünki o, vətəndaşların bilavasitə mədəniyyət sahəsində və ya müalicə xidmətlərinin təqdim edilməsində qazanılmış nailiyyətlərlə tanış olması ilə bağlıdır. Beynəlxalq turizm məsələsinə gəldikdə, ölkələr və onların vətəndaşları arasında dostluq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsinə imkan yaradan bu ciddi amil indiki narahat dünyamızda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Xatırlatmaq lazımdır ki, *turizm sahəsi və mehmanxana sferası* (onu *qonaqpərvərlik sferası* da adlandırırlar) praktik olaraq bütün müasir dünyada böyük əhəmiyyətə malikdir. Xüsusi halda, bu həm də onunla bağlıdır ki, iqtisadi fəaliyyətin bu sahələrinin inkişafının potensial imkanları yuxarıda qeyd etdiyimiz təbii-coğrafi şəraitin mövcudluğundan daha çox, təşkilatçıların turizm xidmətlərinin istehsalı üçün *mövcud olan bütün obyektiv şəraitdən* istifadə etmək qabiliyyətindən və bacarığından asılıdır.

Belə ki, hətta bir sıra obyektiv səbəblər üzündən dənizlər və başqa kurortlar şəklində təbii sərvətlərə malik olmayan, amma bu halda, məsələn, zəngin mədəni-tarixi irsə malik olan çoxsaylı ölkələr və regionlar belə irsə marağından istifadə edərək dünya səviyyəsində əhəmiyyətli həcmdə turizm xidmətləri təqdim edə bilirlər. Bu, bir sıra kiçik dövlətlərin, o cümlədən Asiya və Avropa ölkələrinin uğurlu təcrübəsi bunu təsdiq edir. Üstəlik, əlverişli təbii şəraitin də mövcud olması turizm sahəsinin inkişafı və dəstəklənməsi üçün dövlətə həqiqətən çox böyük imkanlar verir.

Nəticə

Konkret olaraq turizmdən danışsaq, vurğulamaq lazımdır ki, bizim fikrimizcə, bu baxımdan, ölkəmizin tarixi-mədəni, eləcə də təbii imkanlarından kifayət qədər tam istifadə olunmur. Belə ki, *pandemiyadan əvvəlki dövrdə*, məsələn 2014-2019-cü illərdə Azərbaycanın ÜDM-ində turizm sənayesinin ümumi payı 4,1 faizdən 4,5 faizə qədər artıb, yəni onun xüsusi çəkisi praktiki olaraq əvvəlki dövrə nisbətən o qədər də artmayıb [6, s.19]. Eyni zamanda, koronavirus pandemiyasından əvvəlki həmin dövrdə dünyada turizm sahəsində xidmətlərin həcmi daim artır, bu isə ümumi iqtisadi artıma da əhəmiyyətli təsir göstərirdi.

Bizə belə gəlir ki, bu sahədə bizim dövlətimizin vəzifəsi beynəlxalq turizm xidmətləri bazarında daha artıq paya sahib olmaq üçün bizim təbii şəraitimizin imkanlarından daha fəal istifadə etmək məqsədilə turizm biznesini aktivləşdirməkdir. Beləliklə, tamdəyərli iqtisadi həyatın bərpasına və COVID-19 ilə bağlı böhranın nəticələrinin aradan qaldırılmasına, yekunda isə əhəlinin ümumi rifahının artımına bu sahənin layiqli töhfə verməsinə imkan yaranardı. Rəqəmsallaşmanın inkişafı sayəsində dövlət həm Xəzər dənizinin sahilində, həm də dağlıq ərazidə mövcud kurort-turizm obyektlərinin modernləşdirilməsi və yeni belə obyektlər yaradılması üçün böyük təşkilati və texniki imkanlar əldə edəcək.

Lakin yuxarıda deyilənlər yalnız turizm sahəsinə deyil, eyni zamanda Azərbaycanın təbii şəraitinin imkanlarından səmərəli istifadə problemlərinə aiddir. Hər bir müasir dövlət kimi, respublikamız üçün də əsas məsələ daha fəal və düşünülmüş sosial-iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasında rəqəmsallaşmanın bütün texnoloji imkanlarından maksimum istifadə etməkdir.

Ədəbiyyat

1. Джон К. Гэлбрейт. Экономические теории и цели общества. Пер. с англ. //Под общей ред. академика Н.Н.Иноземцева и члена-корреспондента АН СССР А.Г.Милейковского. – М.: Прогресс. – 1976.– С.28, 44, 98
2. См.: Великая депрессия и великая реформа: (Успехи и провалы экономической политики Ф.Д.Рузвельта). //Под редакцией Р.М.Нуреева, Ю.В.Латова. – М.: Норма: ИНФРА-М. – 2016. – С. 64-65, 86-87
3. См., напр.: Далин С.А. Государственный капитализм. – Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – Т. 1. - М.: Советская энциклопедия. – 1972. – С. 347
4. Дэниел Белл. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Пер. с англ.– М.: Academia.–1999.– С.498,105
5. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları. www.stat.gov.az.
6. Azərbaycanda turizm. Statistik məcmuə // Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. – Bakı: – 2020. – S.19.